

СУТНІСТЬ І СТРУКТУРА ГОТОВНОСТІ СТУДЕНТІВ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ДО ДУХОВНО-МОРАЛЬНОГО РОЗВИТКУ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Юлія Шевченко

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького

Анотація:

У статті розкрито сутність і структуру готовності студентів закладів вищої освіти до духовно-морального розвитку молодших школярів. Окреслено базові поняття дослідження – «духовність», «моральність», «розвиток», «саморозвиток», «самоосвіта», що мають для нього засадниче значення. Наголошено на тому, що справжня освіта має бути духовною та моральною, а духовно-моральний розвиток потрібен особистості для вдосконалення індивідуальних рис і формування цінностей. Доведено, що розвиток дітей молодшого шкільного віку спрямовується не лише професійно-педагогічною культурою та майстерністю вчителя початкових класів, а й культурою сім'ї та референтних груп, які є членами суспільства. У результаті дослідження визначено чотири компоненти в структурі готовності майбутніх учителів до духовно-морального розвитку молодших школярів.

Ключові слова:

духовність; духовно-моральний розвиток; моральність; розвиток; саморозвиток; самоосвіта; молодший школяр; студенти закладів вищої освіти.

Анотация:

Шевченко Юлія. Суть и структура готовности студентов высших учебных заведений к духовно-нравственному развитию младших школьников.

В статье раскрыты сущность и структура готовности студентов высших учебных заведений к духовно-нравственному развитию младших школьников. Определены базовые понятия исследования – «духовность», «нравственность», «развитие», «саморазвитие», «самообразование», имеющие для него основополагающее значение. Подчеркнуто, что настоящее образование должно быть духовным и моральным, а духовно-нравственное развитие необходимо личности для совершенствования индивидуальных черт и формирования ценностей. Доказано, что развитие детей младшего школьного возраста направляется не только профессионально-педагогической культурой и мастерством учителя начальных классов, но и культурой семьи и референтных групп, которые являются членами общества. В результате исследования установлены четыре компонента в структуре готовности будущих учителей к духовно-нравственному развитию младших школьников.

Ключевые слова:

духовность; духовно-нравственное развитие; нравственность; развитие; саморазвитие; самообразование; младший школьник; студенты высших учебных заведений.

Resume:

Shevchenko Yuliia. The essence and structure of HEI students' readiness to the spiritual and moral development of junior schoolchildren.

The article highlights the essence and structure of HEI students' readiness to the spiritual and moral development of junior schoolchildren. It turns out that the key to our study is the definition of such basic concepts as "spirituality", "morality", "development", "self-development", "self-education". On the basis of theoretical analysis, it is emphasized that real education should be spiritual and moral, and spiritual and moral development requires a personality to improve individual traits and the formation of values. It is substantiated that the development of children of elementary school age is directed not only to the vocational pedagogical culture and mastery of the elementary school teacher, but also to the culture of the family and reference groups that are members of society. The research results identify the four components in the structure of the future teachers' readiness to the spiritual and moral development of junior schoolchildren.

Key words:

spirituality; spiritual and moral development; morality; development; self-development; self-education; junior schoolchild; students of higher educational institutions.

Постановка проблеми. Система вітчизняної освіти, яка на сучасному етапі розвитку перебуває в стані модернізації, що спричинена глобальними економічними та соціальними змінами, вимагає розвитку нових підходів до організації загальноосвітньої та професійної підготовки. Одним з основних напрямів такої модернізації вищої освіти є перехід на багаторівневу систему підготовки кадрів (зокрема поділ курсу вищої освіти на два цикли – бакалаврський і магістерський), зумовлений входженням України в європейський освітній простір.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомим внеском у вивчення окресленої нами теми є праці вчених, у яких розглядалися її різні аспекти. Серед останніх слід виділити роботи вчених-педагогів В. Астахова, Н. Боритко, О. Хорошайло, І. Сіданіч, О. Грицюти, у яких висвітлено психолого-педагогічні уявлення про моральність як основу формування духовних цінностей у студентської молоді, розкрито концепцію структури готовності до професійної

діяльності. Дослідження М. Василенко, В. Ворожбіт та ін. присвячені проблемі духовно-морального виховання учнів загальноосвітніх закладів України й містять педагогічний аналіз структури готовності студентів до професійної діяльності.

Формулювання цілей статті. Метою статті є визначення сутності та структури готовності студентів закладів вищої освіти до духовно-морального розвитку молодших школярів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз сутності й структури готовності студентів закладів вищої освіти до духовно-морального розвитку молодших школярів передбачає насамперед розгляд базових понять – «духовність», «моральність», «розвиток», «саморозвиток», «самоосвіта», що мають засадниче значення для нашого дослідження. Тобто потрібно з'ясувати, до виконання якої діяльності повинен бути готовим майбутній учитель початкової школи.

Ключові поняття нашого дослідження – «духовність» і «моральність» – у деяких

наукових джерелах подаються як єдність («духовно-моральний»). Власне, «духовність» учені розглядають як «основу формування смислів, настанов, цілей, що визначають поведінку людини» [19, с. 43-44], а під «мораллю» розуміють «науку про добро і правила людської поведінки» [9, с. 256].

Учені вважають, що справжня освіта має бути духовною, моральною. І духовно-моральний розвиток кожної особистості (а в ідеалі – саморозвиток) у тривалій перспективі залежить не стільки від матеріальних ресурсів, скільки від інноваційних перетворень у системі самоосвіти. Аналіз наукових праць доводить, що поняття «розвиток особистості» (англ. *personality development*) ототожнюється з саморозвитком (англ. *self development*), але в їх змісті наявні й суттєві розбіжності.

У «Тлумачному словнику української мови» А. Івченка слово «розвиток» має декілька значень: 1. процес виникнення або підсилення чого-небудь; 2. процес зростання, зміцнення чого-небудь (наприклад, розвиток здібностей); 3. послідовний, обґрунтований виклад чого-небудь; 4. процес удосконалення, покращення чого-небудь; 5. процес інтенсифікації розпочатого; 6. процес зміни якості чого-небудь, перехід від одного якісного стану до іншого; 7. ступінь освіченості, культурності, розумової та духовної зрілості [11, с. 404]. Отже, як переконуємось, поняття «розвиток» актуалізує семантику процесуальності.

Слово «саморозвиток» у цьому тлумачному словнику не зафіксовано, натомість наведена лексема «самоосвіта», що визначається як «здобування знань шляхом самостійних занять поза навчальним закладом, переважно без допомоги вчителя» [11, с. 425]. Зауважимо, що самоосвіта як форма організації освітньої діяльності є поняттям ширшим і охоплює значення «саморозвиток», «самовиховання» й «самонавчання» [15, с. 189].

В інших довідкових виданнях слово «саморозвиток» розглядається в різних контекстах. Так, «саморозвиток особистості», як вказують автори довідкового видання «Національний освітній глосарій», передбачає діяльність, що виокремлюється в індивідуальний вид лідерства [14, с. 31].

«Саморозвиток» представлено також і як цінність освіти [15, с. 93], і як самостійний розвиток життєвого досвіду [15, с. 133] тощо. Поняття «саморозвиток» вживається в проєктній педагогіці, у вітагенній педагогіці, в акмеології і найчастіше зводиться безпосередньо до розвитку психічних процесів особистості. Так, у глосарії наводиться ще таке визначення терміна «саморозвиток»: «самостійний розвиток учнями власного життєвого досвіду в аспекті розвитку

(психічних процесів) – один з напрямів самоосвіти» [15, с. 194]. У «Глосарії сучасної освіти» (2014) термін «саморозвиток» тлумачиться як «одна з форм саморуку систем, що має позитивну спрямованість. Джерело саморозвитку – внутрішні суперечності, притаманні системі (об'єктові, суб'єктові). Одна з іманентних властивостей соціального індивіда, пов'язана зі здатністю змінювати в позитивному (прогресивному) напрямі свій внутрішній духовний світ, соціальні властивості, якості для ефективної адаптації до соціального оточення й самореалізації» [7, с. 400]. Також учені зазначають, що саморозвиток відбувається в двох формах – неусвідомленій і вищій усвідомленій вольовій, однією з яких є самовиховання.

Ми дотримуємося думки про те, що духовно-моральний розвиток потрібен особистості для вдосконалення індивідуальних рис і формування цінностей [3; 12], для реалізації інтересів і здібностей [20], оволодіння етичними нормами, становлення всебічно розвиненої індивідуальності [17], а також для свідомого прагнення до власного духовного зростання й надання іншій людині допомоги в духовному дорослішанні [12] тощо.

Додамо, що багато дослідників послуговується поняттям «духовно-моральне виховання». Так, у дослідженні І. Сіданіч воно трактується як «цілеспрямоване створення умов (духовні, матеріальні, організаційні) для всебічного гармонійного розвитку особистості» [17, с. 191]. Погоджуючись з цією думкою, ми, однак, вважаємо, що поняття «духовно-моральний розвиток» має дещо інше значення, оскільки містить не інституційні, а суто особистісні характеристики індивіда, що зумовлено розвитком фактичної поведінки людини. У цьому контексті слушною є думка Д. Шеффера, що попри наявність безлічі варіантів вияву власної поведінки, людина все-таки розвивається в рамках фактичної поведінки, яка обмежена вузьким діапазоном того, що прийнятне для стандартів своєї групи [21].

У такий спосіб ми наближаємось до розуміння того, що розвиток дітей молодшого шкільного віку спрямовується не лише професійно-педагогічною культурою й майстерністю вчителя початкових класів, а й культурою сім'ї та референтних груп, які є членами суспільства. Ми дотримуємося думки про те, що сьогодні, в умовах відкритого інформатизованого суспільства, майже кожна людина може здійснювати вплив на розвиток молодшого школяра. І цей вплив може бути як позитивним, так і негативним. Тобто набуття особистісних рис і відповідне реагування на події частіше стає соціалізацією, а під час навчання в початковій школі – шкільною соціалізацією. Отже, наскільки

характер (керований або стихійний) шкільної соціалізації відповідає соціалізації дитини в сім'ї та суспільстві (зокрема й в інформатизованому), наскільки гармонійними будуть впливи на особистість, настільки високим буде рівень її освіченості, культурності тощо.

Завдяки шкільній соціалізації молодші школярі отримують знання, набувають умінь, навичок, а також тих компетентностей, які регламентовані сучасними стандартами початкової освіти. Але підкреслимо, що не всі програми в початковій школі слугують цілям духовно-морального розвитку особистості, який є суто індивідуалізованим процесом. На нашу думку, багато дисциплін орієнтовані на вивчення предметів, а отже, не зорієнтовані на процеси, пов'язані з особистісним розвитком вихованців, які враховують їхні індивідуальні потреби, нахили, інтереси. Духовно-моральний розвиток молодших школярів, на наше переконання, має відбуватись, як мінімум, за допомогою декількох способів. Перший – особиста поведінка індивіда, що регулюється системою моральних вчинків. Цьому способу відповідає модель освіти, орієнтована на розвиток здібностей особистості, адже теоретична модель освіти, що орієнтувалась лише на трансляцію знань, поступово втрачає свої позиції. Отже, контроль над діями, який в основному є безпосередньо особистою справою, має бути зорієнтований на актуальні норми моралі, що набуваються через взаємодію з різними агентами соціалізації (батьки, учителі, однолітки, референтні групи тощо), і має носити індивідуальний характер.

Другий спосіб – просування спілкувальницької структури в системі особистісного зростання дитини. Як дитина молодшого шкільного віку може ефективно взаємодіяти з іншими членами суспільства? Як вона може правильно налагодити контакт, зрозуміти внутрішній стан іншої людини, передати власне емоційне ставлення до оточення? Ці та інші аспекти, що стосуються й самодисципліни в позашкільному середовищі, і управління власним емоційним станом під час взаємодії з іншими людьми, ще й нині залишаються поза увагою вчителів початкової школи й поза межами ґрунтовних наукових досліджень.

Третій спосіб – тьюторський супровід активного пізнання особистістю духовного світу людства, закарбованого різними поколіннями в різних культурах за допомогою різних символічних знаків, сакрального мистецтва, архітектури тощо. Духовно розвинені діти стануть дорослими й передадуть усе, чого вони навчилися, своїм дітям. Різні культури, як мозаїка, складають картину духовності всього людства. Завдання кожної людини – привнесення

до цієї картини новітні ціннісні смисли. Отже, духовно-моральний розвиток молодшого школяра є набагато глибшим, розмаїтішим, більш індивідуалізованим, ніж конструювання певної навчальної програми. Такий розвиток більш точно характеризується як тривалий у часі процес, до якого залучаються взаємозв'язки між різними біологічними, соціально-культурними, духовними впливами, відмінними в багатьох аспектах.

Чи готовий сьогодні майбутній учитель користуватись хоча б одним з перелічених способів духовно-морального розвитку молодшого школяра? Аналіз чинних навчальних програм для підготовки студентів, практика роботи у вищому навчальному закладі доводять, що така робота здійснюється без урахування принципів системності й науковості, хоча й наявні поодинокі навчальні програми, орієнтовані на майбутніх учителів, і навчальні програми для вчителів з курсів духовно-морального спрямування в системі післядипломної освіти (В. Жуковський, С. Власова та ін.) [13]. Також додамо, що для духовно-морального розвитку молодшого школяра, як і для будь-якого напряму розвитку дитини, робота вчителя має бути сконцентрована в ланці «родина – школа», тобто повинен здійснюватись системний зв'язок між представниками цієї ланки. Цієї ж думки дотримується й О. Грицюта. Зокрема дослідниця вказує на те, що центрами, де має формуватись особистість, розвиватись її моральні якості, навички поведінки, мають стати сім'я та школа, оскільки «традиційних національних родин з сімейними традиціями, нормами співжиття й поведінки, народною етикою й мораллю досить мало» [8, с. 69].

Для визначення структури готовності студентів закладів вищої освіти до духовно-морального розвитку молодших школярів ми спиралися на тлумачення поняття «структура», наведене в «Тлумачному словнику української мови» за ред. В. Калашника: «1. Взаємозв'язані частини цілого, будова; 2. Устрій, організація чого-небудь» [18, с. 758].

Виходячи з того, що одним із завдань нашого дослідження є забезпечення вдосконалення готовності майбутнього вчителя до духовно-морального розвитку молодшого школяра й забезпечення її концептуальністю, ми виявили, що найбільш успішно вдосконалення відбувається тоді, коли сам студент прагне активізувати процеси особистісного розвитку, намагається у взаємодії з оточенням усвідомити цілі власної діяльності. У цьому процесі розвитку набувають духовно-моральна самосвідомість, самооцінка рівня готовності, а також рефлексивний компонент.

Наш висновок узгоджується з думкою багатьох авторитетних учених, які опрацьовували структуру готовності до різноманітних видів діяльності, зокрема й готовності до професійної діяльності. У такому ракурсі доцільними можна вважати концепції структури готовності до професійної діяльності (А. Загорюєв), структури готовності майбутніх юристів до професійної діяльності (М. Василенко), структури становлення професійної позиції майбутніх учителів (М. Боритко) тощо.

Так, концепція структури готовності до професійної діяльності була представлена в роботі А. Загорюєва, який вказує, що ця структура має два компоненти, які відрізняються джерелом оцінки готовності: «... структуру готовності індивіда до діяльності доцільно репрезентувати у вигляді двох складників, що відрізняються насамперед джерелом оцінки готовності: придатність до діяльності, що оцінюється зовнішніми експертами й охоплює фізіологічні, кваліфікаційні, індивідуально-психологічні критерії, і зорієнтованість на діяльність, яка виявляється через самозвіт індивіда, становить комплекс його соціальних настанов і містить як власне мотиваційний, так і когнітивний складники – систему уявлень про середовище професійної діяльності» [10, с. 187]. Тобто готовність до духовно-морального розвитку молодшого школяра можна структурувати за рівнями оцінки як з боку зовнішніх представників, які є зацікавленими особами (наприклад, адміністративні працівники школи, науково-педагогічні працівники вищого закладу освіти, соціально-психологічна служба школи, учителі, батьки та ін.), так і безпосередньо з боку майбутнього вчителя.

Структуру готовності студентів до майбутньої професійної діяльності розкрито в дослідженні М. Василенко. Виділено такі шість компонентів: емоційно-образний, когнітивно-операційний, мотиваційний, ціннісно-орієнтований, психолого-педагогічний, соціально-професійний [4, с. 45].

Багато вчених доходять висновку про те, що готовність до виконання педагогічної діяльності характеризується через рівень розвитку нахилів, здібностей, особистих якостей, необхідних для певного напрямку роботи. Також така готовність відображає результати освітньої роботи, що була проведена в закладах вищої освіти. Зокрема В. Астахова вказує на необхідність виховання й розвитку самих вихователів, а також на те, що формування такої готовності вимагає злагодженої, скоординованої роботи: «... найважливішим завданням школи, зокрема й вищої, визначається виховання людини, її професійна підготовка й формування готовності жити в сучасних, які вкрай швидко змінюються,

умовах. Для цього необхідно забезпечити спадковість і наступність розвитку всіх освітніх ступенів, створити можливість для навчання й самовдосконалення кожної людини впродовж її життя» [1, с. 88].

Важливе місце в структурі готовності посідає такий компонент, як позиція майбутнього вчителя щодо духовно-морального розвитку дитини. На нашу думку, становлення такої позиції може бути успішним у тому разі, якщо студент усвідомлює значущість цього виду діяльності, приймає мету, завдання й результати духовно-морального розвитку молодшого школяра. Позиція майбутнього вчителя й особисте прийняття цього процесу формуються ціннісними настановами, емоційно позитивними переживаннями, конструктивною взаємодією і співпрацею суб'єктів освітнього процесу в умовах збагаченого освітнього діалогу. Цю ідею переконливо засвідчує думка М. Боритка: «Оскільки змістом виховної діяльності є педагогічна взаємодія дорослого та дитини, то змістом підготовки до виховання повинна бути інтерактивна взаємодія, що передбачає використання методів, форм і засобів виховання діалогічного характеру, які надають педагогові (школяреві, студенту) можливість вільної діалогічної самореалізації в спілкуванні з викладачем, світом культури, з самим собою» [2, с. 44].

Одним з найважливіших компонентів готовності до духовно-морального розвитку молодшого школяра можна назвати рефлексію, яка впливає на гнучкість під час ухвалення моральних рішень у неоднозначних ситуаціях, прагнення до реалізації нових підходів до розвитку дитини, спрямованість на пошук нестандартних форм і методів, що активізують розвиток духовно-моральної свідомості особистості, переосмислення стереотипів життєвого досвіду, набутого дитиною на шляху індивідуального зростання.

Оскільки готовність майбутнього педагога у вузькому розумінні ми розглядаємо як «спроможність до цілеспрямованої розвивальної роботи в межах суб'єкт-суб'єктної взаємодії з дитиною, надання допомоги в розв'язанні конкретної індивідуальної проблеми», і присутніми змістовними векторами обираємо знанневий, почуттєвий, діяльнісно-практичний, а також такий елемент, як наявність першого досвіду, то важливою методологічною засадою для виявлення структури готовності вважаємо положення П. Рікера про чотири блоки, що співвідносяться з проблематикою ідентичності людини та становлення «Я» і відповідають чотирьом типам таких запитань: «Хто каже? Хто діє? Хто говорить про себе? Хто є моральним суб'єктом зобов'язання?» [16, с. 33].

Зважаючи на це положення, ми виокремлюємо чотири компоненти в структурі готовності майбутніх учителів до духовно-морального розвитку молодшого школяра, а саме: 1) хто може говорити з молодшим школярем про необхідність його духовно-морального зростання, і які знання для цього потрібні? (когнітивний компонент); 2) хто може виконувати діяльність («praxis») з проблем духовно-морального розвитку молодшого школяра, і якою має бути ця діяльність? (діяльнісний компонент); 3) хто може говорити про себе, як про таку особистість, у якої є певна позиція, що ґрунтується на духовно-моральних цінностях? (рефлексивний компонент); 4) хто може під знаком духовності та моральності зобов'язати молодшого школяра відчувати хвилювання за близьку особу, любити оточення й вимагати справедливості для кожної людини? (емоційно-ціннісний компонент).

Висновки. Отже, експлікуючи ці та інші ідеї, зазначимо, що оцінювання структури готовності студентів закладів вищої освіти до духовно-морального розвитку молодших школярів можна представити в таких концептах: придатність до духовно-морального розвитку учнів (фізіологічні, кваліфікаційні та індивідуально-психологічні критерії) і спрямованість на духовно-моральний розвиток молодших школярів (комплекс ціннісно-соціальних настанов, мотивація на допомогу в духовному дорослішанні дитини, система уявлень про духовно-моральний розвиток молодшого школяра). У подальших дослідженнях розглядатимемо технологію вдосконалення готовності студентів закладів вищої освіти до духовно-морального розвитку молодших школярів.

Список використаних джерел

1. Астахова В. И. Некоторые вопросы теории и практики становления непрерывного образования. *Гуманитарные науки*. 2011. № 3. С. 86–93.
2. Бoryтко Н. М. Гуманитарные принципы профессионального образования педагога-воспитателя в системе непрерывного образования. *Известия ВГПУ*. 2012. № 11(75). С. 41–45.
3. Василевська Т. Е. Відповідальність як духовно-моральнісний вимір особистості: дис. ... канд. філос. наук: 09.00.07 / Київський ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 1996. 164 с.
4. Василенко М. С. Структура готовності студентів до професійної діяльності: педагогічний аналіз. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. 2013. Вип. 20. С. 43–47. (Серія 16: Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики).
5. Ворожбіт В. В. Духовно-моральне виховання дітей у загальноосвітніх закладах України (історико-педагогічний аспект). Харків: Видавництво Харківського державного педагогічного інституту ім. Г. С. Сковороди, 2012. 374 с.
6. Ворожбіт В. В. Теорія та практика духовно-морального виховання учнів загальноосвітніх закладів України (середина ХІХ – початок ХХ століття): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук: 13.00.01. Харків, 2012. 40 с.
7. Глоссарий современного образования / сост.: Астахова В. И. и др.; под общ. ред. Е. Ю. Усик. Изд. 2-е, перераб. и доп. Харьков: Изд-во НУА, 2014. 532 с.
8. Грицота О. Ф. Духовне начало як запорука морального розвитку особистості. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2017. Вип. 6. С. 65–74.
9. Дидье Ж. Философский словарь / пер. с франц. Москва: Междунар. отношения, 2000. 544 с.
10. Загорюев А. Л. Концепция структуры готовности к профессиональной деятельности. *Казанская наука: сб. науч. статей*. 2010. № 4. С. 185–190.
11. Івченко А. Тлумачний словник української мови. Харків: Фоліо, 2002. 540 с.
12. Костик С. В. Моральність як основа формування духовних цінностей у студентської молоді. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика: зб. наук. праць / гол. ред. Г. П. Шевченко*. Луганськ: СНУ ім. В. Даля, 2009. Вип. 2 (31). С. 108–113.
13. Навчальна програма підготовки вчителів з курсів духовно-морального спрямування в системі інститутів

References

1. Astakhova, V. I. (2011). Some questions of the theory and practice of the formation of continuing education. *Gumanitarnyye nauki*. Vol. 3. 86–93. [in Russian]
2. Borytko, N. M. (2012). Humanitarian principles of vocational education teacher-teacher in the system of continuous education. *Izvestiya VGPU*. Vol. 11 (75). 41–45. [in Russian]
3. Vasylevska, T. E. (1996). *Responsibility as a spiritual and moral dimension of personality: thesis*. Kyiv. [in Ukrainian]
4. Vasylenko, M. Ye. (2013). Structure of students' readiness for professional activity: pedagogical analysis. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drachomanova*. Vol. 20. 43–47. [in Ukrainian]
5. Vorozhbit, V. V. (2012). *Spiritual and moral upbringing of children in general educational institutions of Ukraine (historical and pedagogical aspect)*. Kharkiv: Vydavnytstvo Kharkivskoho derzhavnoho pedahohichnoho instytutu im. H. S. Skovorody. [in Ukrainian]
6. Vorozhbit, V. V. (2012). *Theory and practice of spiritual and moral education of students of general educational institutions of Ukraine (mid XIX – beginning of XX century): author's abstract*. Kharkiv. [in Ukrainian]
7. Astakhova, V. I. (2014). *Glossary of Modern Education*. 2nd ed. Kharkov: Izd-vo NUA. [in Russian]
8. Hrytsiuta, O. F. (2017). Spiritual origin as a pledge of moral development of personality. *Dukhovnist osobystosti: metodolohiia, teoriia i praktyka*. Vol. 6. 65–74. [in Ukrainian]
9. Didier, J. (2000). *Philosophic dictionary*. Moscow. [in Russian]
10. Zagoryuev, A. L. (2010). The concept of the structure of readiness for professional activity. *Kazanskaya nauka: sb. nauch. statey*. Vol. 4. 185–190. [in Russian]
11. Ivchenko, A. (2002). *Interpretative dictionary of the Ukrainian language*. Kharkiv: Vyd-vo "Folio". [in Ukrainian]
12. Kostyk, Ye. V. (2009). Morality as the basis for the formation of spiritual values in student youth. *Dukhovnist osobystosti: metodolohiia, teoriia i praktyka: zb. nauk. pr.* Vol. 2 (31). Luhansk: SNU im. V. Dalia, 108–113. [in Ukrainian]
13. Zhukovskiy, V. M. (2014). *Teaching curriculum for teacher training on spiritual and moral direction in the system of institutes of postgraduate pedagogical education*

- післядипломної педагогічної освіти України (на основі християнського віровчення) / розроб.: Жуковський В. М. та ін.; упоряд. С. Власова; Нац. ун-т «Острозька академія», Держ. ВНЗ «Ун-т менеджменту освіти» НАПН України. Острозьк: Вид-во Нац. ун-ту «Острозька академія», 2014. 111 с.
14. Національний освітній глосарій: вища освіта / авт.-уклад.: Захарченко В. М., Калашнікова С. А., Луговий В. І. та ін.; за ред. В. Г. Кременя. Вид. 2-е перероб. і доп. Київ: ТОВ «Видавничий дім "Плеяди"», 2014. 100 с.
 15. Новиков А. М. Педагогика: словарь системы основных понятий. Москва: Изд. центр ИЭТ, 2013. 268 с.
 16. Рикер П. Я-сам как другой / пер. с франц. Москва: Изд-во гуманитарной литературы, 2008. 416 с. (Французская философия XX века).
 17. Сіданіч І. Л. Теоретико-педагогічні аспекти духовно-морального виховання дітей у вітчизняній школі ХХ століття. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2013. Вип. 5(58). С. 186–197.
 18. Глумачний словник української мови / за ред. д-ра філол. наук, проф. В. С. Калашника. Вид. 2-е випр. і доп. Харків: Прапор, 2005. 992 с.
 19. Філософія освіти: навч. посібник / за заг. ред. В. Андрущенко, І. Предборської. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. 329 с.
 20. Хорошайло О. С. Виховання духовно-моральних цінностей у студентів з обмеженими фізичними можливостями : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.07. Східноукраїнський національний ун-т ім. Володимира Даля. Луганськ, 2008. 20 с.
 21. Shaffer D. R. *Social and Personality Development* / David R. Shaffer Belmont: Wadsworth Publishing, 2008. 648 p.
 22. *of Ukraine (based on Christian doctrine)*. Ostroh: Vyd-vo Nats. un-tu "Ostroz. akad." [in Ukrainian]
 14. Zakharchenko, V. M., Kalashnikova, S. A., Luhovyi, V. I. (2014). *National Educational Glossary: Higher Education*. Kyiv: TOV "Vydavnychiy dim "Pleiady". [in Ukrainian]
 15. Novikov, A.M. (2013). *Pedagogy: a dictionary of basic concepts*. Moscow: Izd. tsentr IET. [in Russian]
 16. Riker, P. (2008). *I myself as another*. Moscow: Izd-vo gumanitarnoy literatury. [in Russian]
 17. Sidanich, I. L. (2013). *Theoretical and pedagogical aspects of spiritual and moral education of children in the national school of the twentieth century*. *Dukhovnist osobystosti: metodolohiia, teoriia i praktyka*. Vol. 5 (58). 186–197. [in Ukrainian]
 18. Kalashnyk, V. S. (2005). *Interpretative dictionary of the Ukrainian language*. Kharkiv: Prapor. [in Ukrainian]
 19. Andrushchenko, V., Peredborska, I. (2009). *Philosophy of education*. Kyiv: Vyd-vo NPU imeni M. P. Drahomanova. [in Ukrainian]
 20. Khoroshailo, O. S. (2008). *Education of spiritual and moral values in students with limited physical abilities: author's thesis*. Luhansk. [in Ukrainian]
 21. Shaffer, D. R. (2008). *Social and Personality Development*. Belmont: Wadsworth Publishing. [in English]

Рецензент: Молодиченко В.В. – д.філософ.н., професор

Відомості про автора:

Шевченко Юлія Михайлівна
shevchenko_yuliia@mdpu.org.ua
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького
вул. Гетьманська, 20, м. Мелітополь,
Запорізька обл., 72312, Україна

doi:

*Матеріал надійшов до редакції 14. 12. 2018 р.
Прийнято до друку 21. 12. 2018 р.*

Information about the author:

Shevchenko Yuliia Mykhailivna
shevchenko_yuliia@mdpu.org.ua
Bohdan Khmelnysky Melitopol
State Pedagogical University
20 Hetmans'ka St., Melitopol,
Zaporizhia region, 72312, Ukraine

doi:

*Received at the editorial office 14. 12. 2018.
Accepted for publishing 21. 12. 2018.*